

revlendirildi. Padişahın Mısır'dan ayrılmasından dört gün sonra da (13 Eylül 1517) Kal'atülcebel'e çıkıp Mısır eyaletini idare etmeye başladı.

Hayır Bey'in Mısır idaresinde karşı karşıya kaldığı ilk meseleler devlet merkezi, Mısır'da bulunan Osmanlı beyleriyle askerleri ve eyaletin mahallî kuvvetleri (memlûkler ve şeyhülaraplar) arasındaki münasebetleri düzenlemek oldu. Mısır'ın muhafazasıyla görevli Osmanlı askerleriyle memlûkleri birlikte istihdam etmeye ve memlûklerle şeyhülarapların devlete itaatini sağlamaya çalışan Hayır Bey, muhafızlarla memlûkleri isyan halinde bulunan Arap şeyhleri üzerine gönderdi. Ayrıca Mısır'ın zaptından sonra gizlenen memlûkler için çıkarılan umumi afftan istifade ederek ortaya çıkıp itaat gösterenlere askerî kabiliyet ve maharetlerine göre ulûfe ve cerâyê, yaşlılarına da tekaüt ulûfesi bağladı. Mısır'ın durumunu iyi bilen Memlûk emîrlerinden kethüdâ, devâtdâr, mîrâhur, mihmandar vb. idarî ve askerî yardımcılar seçti. Bu arada padişahın emirlerinin Mısır'da icrasına nezaret eden ve Hayır Bey'in davranışlarını gözeten Osmanlı beyleri gizli veya açık devlet merkezine raporlar gönderiyorlardı. Hayır Bey de Mısır eyaletinin bazı meselelerini ve Osmanlı beyleriyle askerleri arasındaki durumu merkeze bildiriyordu. Hayır Bey ve maiyeti, Mısır'daki Osmanlı beyleriyle âhenk içinde oldukları halde muhafazada görevli askerlerle sık sık ihtilâfa düşüyorlardı. Yavuz Sultan Selim, Arap şeyhlerinin memlûklerden ayrı bir güce sahip olduklarını gördüğü için bunların birçoğunu yerlerinde bırakmış ve şeyhlerin durumunu iyi bilen Hayır Bey'e de şeyhlerin itaatini sağlayıcı tedbirler almasını tavsiye etmişti.

Mısır'ın zaptından sonra Yavuz Sultan Selim, Mısır'da Osmanlı nizamının kısa sürede kurulamayacağını anladığından eyaletin eski teşkilâtının islahını, eyalete uygun olanlarının bırakılmasını, Memlûk saltanatına mahsus olanlarının ise ya düzeltilmesi ya da kaldırılmasını emretmişti. Bu emir uyarınca Hayır Bey Mısır'ın mahallî olan teşkilâtını büyük kısmıyla koruma, itaat eden Memlûk idarecilerinden faydalanma ve bazı hizmetleri birleştirme veya değişik adlar altında yeni düzenleme yolunu takip etti.

Halk arasında "melikü'l-ümerâ" unvanıyla tanınan Hayır Bey, özellikle merkezden bir ferman gelmesi veya bir Osmanlı beyinin teklifte bulunması halinde yahut

Mısır'ın mühim bir meselesi çıktığı zaman kethüdâsını, devâtdârını, kâdilkudâtı ve Osmanlı beylerini büyük divan toplantısı için davet ederdi. Buraya müzakere konusu olan meselelerle ilgili tüccar, mübâşir veya diğer idareciler de çağrılırdı. Hayır Bey, gerektiği zaman bazı Memlûk idarecileriyle Osmanlı emîr ve askerlerini ayrı ayrı toplardı. Şehir halkının davalarını halletmek için her cumartesi, maiyetinde kâdilkudâtlar olduğu halde Kahire'nin bir meydanında divan akdederek, subaşı (vâli'l-Kâhire) vasıtasıyla kendisine arzedilen meseleleri karara bağlardı.

Osmanlı idaresinin Mısır'da ilk yerleşme safhası sayılan Hayır Bey'in beylerbeyiliğinde Memlûkler'e ait birçok teşkilât aynen veya bazı düzeltmelerle devam etmişse de Mısır'da Osmanlı kurumlarının yavaş yavaş bu dönemde devreye konulduğu görülmektedir. Memlûk teşkilâtında yerleşmiş olan adaletsizlikleri kaldırmak, Mısır'ın malî ve adlî müesseselerini islah etmek üzere 927'de (1521) bir Osmanlı defterdarı ve Hanefî kadısı tayin edilmiş, müstevfî'l-emvâl ve kâdilkudâtlar da onlara yardım etmekle görevlendirilmişti. Buna rağmen Mısır'da Osmanlı idaresi, Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın Kahire'ye gelerek Mısır Kanunnâmesi'ni çıkarmasına kadar istikrarsızlığını sürdürmüştür.

Şam Beylerbeyi Canbirdi Gazâlî'nin isyanı sırasındaki tutumundan da anlaşılacağı üzere Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve yerine Kanûnî Sultan Süleyman'ın geçişinden sonra da devlete karşı sadakatini sürdüren Hayır Bey'in saltanat merkeziyle sıkı münasebetleri vardı. Her yıl başında Mısır beylerbeyiliği tasdik edilir, bu hususa ve adaletle idare etmesine dair bir fermanla bir hil'at ve bazı atıyyeler gönderilirdi. Diğer taraftan Hayır Bey, İstanbul'a her yıl değerli hediyelerle birlikte Mısır haracından bir miktarını "pîşkeş" olarak takdim eder, seferler dolayısıyla emredilen barut ve erzakı hazırlayıp gönderir, bazan da asker yollardı.

Beş yıl üç ay kadar beylerbeyilik yaptıktan sonra 14 Zilkade 928'de (5 Ekim 1522) vefat eden Hayır Bey Kahire'de yaptırdığı caminin civarına defnedildi. İbn İyâs'a göre sert ve inatçı bir yapıya sahip, sultanlığa lâik "muhteşem bir hâkim" idi ve memleketin bütün işlerine vâkıftı; içkiye düşkün olup müzik dinlemeyi severdi. Ölümünden sonra yapılan sayımda 600.000 altın, sayısız atlarla daha birçok mal varlığının bulunduğu tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 5594, 5807, 6479, 7670; nr. D 10588; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, V, 22-45, 69, 125, 210-485; Haydar Çelebi, *Rûznâme* (Feridun Bey, *Münşeat* içinde), I, 445, 454-455; İbn Zübnûl, *Ğazavâtü's-Sultân Selim Hân ma'a Kânşû el-Ğavri Sultânü Mısr ve a'mâlihâ*, Kahire 1278, s. 113-117; Diyarbekrî, *Nevâdirü't-tevârih*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 596, vr. 151^b-353^a; Ridvanpaşazâde Abdullah, *Târîh-i Mısr*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 900, vr. 121^{a-b}; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, II, 375; Süheylî, *Târîh-i Mısrî'l-cedid*, İstanbul 1142, vr. 17^a, 40^a, 54^b; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 197 vd.; Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul 1990, s. 58-75.

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD

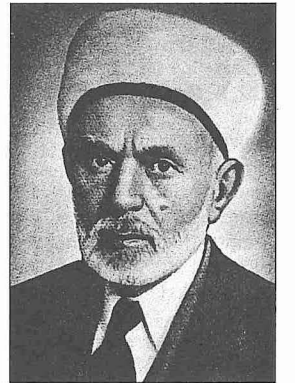
HAYIRLIOĞLU, Eyüp Sabri (1884-1960)

Türkiye Cumhuriyeti'nin
dördüncü Diyanet İşleri başkanı.

Konya'da doğdu. Hayırlızâde Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini yaparken Kur'an'ı da hıfzetti. Ardından Konya Ziyâie Medresesi'ne devam ederek Sivaslı Ali Kemâlî ve Yalvaçlı Ömer efendilerden ders görüp icâzet aldı. Daha sonra Konya'da yeni açılan Dârülfünun-ı Osmani'nin Hukuk Şubesi'ni birincilikle bitirdi (1911).

Yakın arkadaşı Mûsâ Kâzım Efendi ile birlikte gittiği İstanbul'da Dârülfünun'da müderris muavinliği imtihanını kazandı. Bir süre müderris muavinliği yaptıktan sonra istifa ederek memleketine döndü. Ardından Uşak Bidâyet Mahkemesi müddeiummiliğine tayin edildi (1913). Altı yıl sürdürdüğü bu görevinden de ayrılarak Konya'da bir müddet avukatlık yaptı; Konya vilâyet ve belediye encümen üyeliklerinde bulundu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi II. dönem (1923-1927) Konya mebusu seçilen Eyüp

Eyüp
Sabri
Hayırlıoğlu

Sabri, Halk Fırkası grubu toplantılarında ve mecliste yaptığı konuşmalarda teşkilât-ı esâsiyye kanununun tâdili ve Cumhuriyet'in ilânını savundu. Ayrıca Cumhuriyet'in ilânının ve Atatürk'ün cumhurreisi seçilişinin 101 pâre top atışıyla kutlanması yönündeki teklifi de kabul edildi. III. dönemde meclise giremeyen Hayırlıoğlu Konya'da tekrar avukatlığa başladı. Bu arada ticaretle de meşgul oldu.

Ahmet Hamdi Akseki'nin vefatı üzerine Diyanet İşleri Başkanlığına getirilen (1951) Hayırlıoğlu, 22 Kasım 1951 tarihli Bakanlar Kurulu kararı uyarınca mâbed dışında "ruhanî elbise" giymesine izin verilen ilk Diyanet İşleri başkanı oldu. Rahatsızlığı sebebiyle başkanlık görevinden emekliye sevk edildikten dört ay sonra vefat etti (8 Ekim 1960) ve Ankara'da Cebeci Asrı Mezarlığı'nda toprağa verildi.

BİBLİYOGRAFYA :

DİB Arşivi'ndeki özlük dosyası; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (haz. Birol Emil – Melin Has-
Er), İstanbul 1975, II, 432; *TBMM Gizli Celse Zabıtları* (nşr. Türkiye İş Bankası), Ankara 1985, IV, 459; *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü: 1924-1989*, Ankara 1989, s. 19; Veli Ertan, "Sâbık Diyanet İşleri Başkanı Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu", *Diyanet Dergisi*, VII/77, Ankara 1968, s. 227-228; Osman Yüksel Serdengeçti, "Diyanet İşleri Başkanlarından: Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu", *Millî Gazete*, İstanbul 10 Haziran 1973, s. 3; Orhan Balcı, "Diyanet İşleri Başkanlarımız", *Diyanet Gazetesi*, sy. 336, Ankara 1987, s. 15, 17; "Hayırlıoğlu", *TA*, XIX, 107 (maddenin yazımında Orhan Hayırlıoğlu'nun notlarından da faydalanılmıştır).

VELİ ERTAN

HAYIZ

(الحیض)

Kadının döl yolundan belirli sürelerle gelen bazı ibadetlerin ifasında engel teşkil eden kan anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "suyun akıp taşması, kanın akması" anlamlarına gelen **hayız** (hayz) kelimesi, fıkıh terimi olarak ergenlik çağına giren sağlıklı kadının rahminden düzenli aralıklarla akan kanı ifade eder. Kadınlarda ergenlikten menopoza kadar görülen bu fizyolojik olaya "hayız (menstruation) hali" denilir. Türkçe'de "âdet görme, âdet kanaması, aybaşı hali" adı verilen bu olay, kadında döl yatağının iç yüzünü kaplayan zarın (endometriyum), yumurtanın döllemeyip ölmesi ve yumurtalık hormon salgısının kesilmesi üzerine parçalanarak kanla birlikte dışarı

atılmasından ibarettir. Yumurta, döllemesi halinde rahmin iç zarına yerleşerek gelişmeye başlar ve âdet kanaması meydana gelmez.

Hayızla ilgili olarak geliştirilen dinî uygulamaları iptidai toplumlara kadar götürmek mümkündür. Geleneksel iptidai kültürlerde "can"ın kanda bulunduğu şeklindeki inanç, kanın hem pozitif hem de negatif anlamda tabu kabul edilmesine yol açmıştır. Böylece hayız sırasında kan boşalmasına mâruz kalan kadın tabu addedilmiştir. İptidai kültürlerde hayızlı kadın topluluktan tam olarak tecrit edilir ve onunla temas eden her kişi ve nesne kirli sayılırdı.

Hayızın dinî yönüyle ilgili en ayrıntılı uygulamaları geliştiren Yahudilik'te hayız gören kadın "niddah" (ayrılan) adıyla anılır. Eski Ahid'de hayızlı kadın, kanamanın sona ermesinden itibaren yedi gün boyunca murdar (teme'ah) kabul edilmiş ve birtakım yükümlülüklerle tâbi tutulmuştur (Levililer, 15/19-24; 18/19; 20/18; II. Samuel, 11/4; Hezekiel, 22/10). Kadın, bu sürenin sonunda "mikveh" denilen gusül abdestine benzer bir banyo yapar ve ancak bu banyodan sonra temiz (tehorah) olma vasfını kazanır (Jacobs, s. 342; *EJd.*, XII, 1142). Kanamanın devam ettiği sürede ve yedi günlük müddet içinde hayızlı kadınla cinsel ilişkiye girmek, onun dokunduğu herhangi bir şeye temas etmek murdarlığı bulaştırdığından yasaktır. Akıntı normal süresinden fazla devam ediyorsa bu durumdaki kadın "zavah" (boşaltan) adını alır ve kan akışı duruncaya kadar aynı hükümlere tâbi olur.

Rabbînik literatürde hayız konusu daha ayrıntılı kurallar çerçevesinde incelenmiştir. Öyle ki Mişna'da bu konuya ayrılan başlı başına bir bölüm vardır (Taharat'ın yedinci bölümü). Ayrıca "Tosefta" ve "Sulhan Aruh" gibi önemli şeriat kitaplarında da konu üzerinde durulmuştur.

Hristiyanlık'ta özel dinî hükümlere tâbi tutulmayan hayız konusu Hindû ve Zerdüştilik literatüründe önemli bir yer tutar. Zerdüştiliğe göre ölmüş bedenden sonra en murdar beden hayızlı kadının bedenidir. Akıntılı kadın (daştân) özel bir odada tecrit edilir ve kimseyle temasa geçirilmez; ancak özel bir çubukla kendisine yiyecek iletilir. Kadın hayız bitişinden sonra murdarlıktan kurtulabilir. Hinduizm'de de hayızlı kadın kirli addedilir ve hayız müddeti içerisinde hiç kimseyle temas edemez; ancak hayız müddetinin sonunda banyo yaparak bundan kurtulur (*ERE*, X, 491, 492).

Kur'an-ı Kerim'de hayızın bir nevi sıkıntı ve rahatsızlık hali olduğu, bu dönemde kadınlarla cinsî münasebetten uzak durulması gerektiği (el-Bakara 2/222), boşanmış kadınların üç hayız veya temizlik süresi iddet bekleyeceği (el-Bakara 2/228), hayızdan kesilen veya henüz hayız görmemiş kadınların iddetinin ise üç ay olduğu (et-Talâk 65/4) belirtilir. Bunun yanında Kur'an'ın dinî temizlikle (hades-ten tahâret) ilgili emir ve yasakları tabii olarak hayızın dinî hükmünün de yakından ilgilendirir. Hadis kitaplarında hayızın tanımını ve mahiyeti, hayız süresinin alt ve üst sınırı, hayız gören kadının dinî muafiyet ve yükümlülükleri, bu kadınlarla ailevî, beşerî ve içtimâî münasebetler konusunda gerek Hz. Peygamber'in gerekse hanımlarının ayrıntılı açıklamaları mevcuttur (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hyz" md.). Bu sebeple daha sonraki dönemlerde oluşan fıkıh literatüründe hayızla ilgili olarak yer alan bilgi ve hükümlerin ana hatları itibarıyla Resûl-i Ekrem döneminden devralınan sözlü ve fiilî sünnete dayandığı, ancak bunun fakihler tarafından kendi dönemlerindeki bilgi birikimi ve müşahedelerin de katkısıyla zenginleştirildiği ve birçok ayrıntı üzerinde fikir yürütüldüğü söylenebilir. Bu gelişmeler sonucunda hayız konusu, fıkıh literatürünün ibadetlere giriş mahiyetindeki birinci kitabı olan "tahâret" bölümünde ayrı bir başlık altında incelenmiş, bu husustaki temel fikhî hükümler her müslümanın bilmesi gereken ilmiyal bilgileri arasında yer almıştır.

Fıkıh kitaplarında etraflıca anlatıldığı gibi yetişkin bir kadının cinsel organından üç türlü kan gelir. Birincisi doğumdan sonra belli bir süre gelen lohusalık kanıdır (bk. NİFAS). İkincisi belirli yaşlar arasında ve belirli periyotlarla gelen hayız kanıdır. Üçüncüsü ise bu ikisi dışında kalan ve bir hastalıktan kaynaklanan "istihâze" kanıdır. Her üç durum da dinî mânada temizlik, namaz, Kur'an okuma, oruç, itikâf, hac, cinsî münasebet, boşanma, iddet ve hamileliğin tesbiti gibi birçok dinî hükümle irtibatlı olduğundan İslâm literatüründe önemli bir yer işgal etmiş ve İslâm âlimlerince ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Gerek başlangıç ve bitiş yaşları gerekse süresi bakımından hayız fizikî bünye, kalıtım, çevre ve iklim şartlarına bağlı olarak önemli ölçüde farklılıklar gösterebilir. Bununla birlikte fakihler, birçok dinî ve hukukî hükmü yakından etkilediği için âdet görme çağını ve âdet döneminin